O‘ZBEKISTONDA INFLYATSIYA VA ISHSIZLIK O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIKNING EKONOMETRIK TAHLILI

Boribaeva Qundiz Muratbaevna
TITU , iqtisodiyot kafedrasi òqituvchisi
boribaevaqundiz@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiya va ishsizlik o‘rtasidagi bog‘liqlikning nazariy va empirik jihatlari yoritiladi. Fillips egri chizig‘i, inflyatsion kutilmalar hamda mehnat bozorining tarkibiy xususiyatlari asosida mazkur ko‘rsatkichlarning o‘zaro munosabati tahlil qilinadi. Shuningdek, korrelatsion-regression tahlil va vaqt qatorlari metodlaridan foydalanish yondashuvi bayon etilib, narxlar barqarorligi va bandlikni oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: inflyatsiya, ishsizlik, Fillips egri chizig‘i, ekonometrik tahlil, korrelatsiya, regressiya, mehnat bozori, makroiqtisodiy barqarorlik, pul-kredit siyosati.

Kirish

Makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda narxlar barqarorligi va aholi bandligini oshirish muhim vazifalardan hisoblanadi. Inflyatsiya pulning xarid qobiliyatiga, real daromadlarga va korxonalar xarajatlariga ta’sir etsa, ishsizlik mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi hamda uy xo‘jaliklari farovonligiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois ushbu ikki ko‘rsatkich o‘rtasidagi munosabatni o‘rganish iqtisodiy siyosatni asoslashda muhim ahamiyatga ega [1].

Inflyatsiya va ishsizlik munosabati iqtisodiy adabiyotlarda ko‘pincha Fillips egri chizig‘i orqali tushuntiriladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, qisqa muddatda yalpi talabning oshishi ishlab chiqarish va bandlikni kengaytirishi bilan birga narxlarga yuqoriga bosim ko‘rsatishi mumkin. Biroq uzoq muddatda inflyatsion kutilmalar, taklif shoklari va iqtisodiyotning tarkibiy xususiyatlari mazkur munosabatni o‘zgartiradi [2; 3].

O‘zbekiston sharoitida inflyatsiya va ishsizlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish iqtisodiy islohotlar, mehnat bozoridagi o‘zgarishlar va narxlar barqarorligini ta’minlash vazifalari bilan uzviy bog‘liq. Maqolaning maqsadi ushbu munosabatning nazariy asoslarini yoritish hamda uni ekonometrik baholash uchun mos metodologik yondashuvni taklif etishdan iborat.

Asosiy qism

A. W. Phillips 1958-yilda Buyuk Britaniya ma’lumotlari asosida ishsizlik darajasi va nominal ish haqi o‘zgarishi o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilgan. Keyinchalik ushbu yondashuv narxlar inflyatsiyasi va ishsizlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishda keng qo‘llanila boshladi [2]. Samuelson va Solow Fillips egri chizig‘ini iqtisodiy siyosat muhokamasiga olib kirib, qisqa muddatda inflyatsiya va ishsizlik o‘rtasida muayyan tanlov yuzaga kelishi mumkinligini ko‘rsatgan [3].

Friedman va Phelps esa inflyatsion kutilmalarni hisobga olmasdan turib inflyatsiya va ishsizlik o‘rtasida doimiy almashinuv mavjud deb bo‘lmasligini asoslagan. Ularning fikricha, iqtisodiy agentlar kutilayotgan inflyatsiyaga moslashgani sari dastlabki ta’sir susayadi; shu sababli uzoq muddatda ishsizlikning tabiiy darajasi muhim ahamiyat kasb etadi [4; 5].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Inflyatsiya va ishsizlikka yalpi talabdan tashqari taklif omillari ham ta'sir ko'rsatadi. Energiya va xomashyo narxlarining oshishi, valyuta kursining o'zgarishi yoki import xarajatlarining ko'payishi ishlab chiqarish xarajatlarini oshirib, narxlarni ko'tarishi va iqtisodiy faollikni sekinlashtirishi mumkin. Shuning uchun O'zbekiston iqtisodiyotida ushbu munosabatni baholashda tashqi va ichki omillarni hisobga olish zarur [6].

O'zbekistonda inflyatsiya va ishsizlik ko'rsatkichlarini tahlil qilish

Inflyatsiya va ishsizlik dinamikasini o'rganishda statistik ko'rsatkichlarning manbasi, hisoblash usuli va davriyligi bir xil bo'lishi kerak. Jahon bankining World Development Indicators bazasi iste'mol narxlari inflyatsiyasi va Xalqaro mehnat tashkiloti metodologiyasiga asoslangan ishsizlik baholarini taqdim etadi [1]. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining SIAT tizimida esa milliy statistik metodologiya asosida shakllantirilgan bandlik va ishsizlik ko'rsatkichlari beriladi [7].

Turli manbalardan olingan ko'rsatkichlar ta'rif va hisoblash metodologiyasi bo'yicha farq qilishi mumkin. Shu sababli ekonometrik model tuzishda bir xil manbaga tayangan, vaqt bo'yicha uzluksiz va taqqoslanadigan ma'lumotlar qatoridan foydalanish maqsadga muvofiq. Faqat bir necha yillik kuzatuvlar asosida korrelatsiya yoki sababiy bog'liqlik to'g'risida qat'iy xulosa chiqarish to'g'ri emas.

Inflyatsiya va ishsizlikning oddiy chiziqli munosabatini quyidagi regressiya modeli orqali ifodalash mumkin:

$$\pi_t = \beta_0 + \beta_1 U_t + \varepsilon_t$$

Bu yerda π_t — t davrdagi inflyatsiya darajasi; U_t — ishsizlik darajasi; β_0 — ozod had; β_1 — ishsizlik koeffitsiyenti; ε_t — tasodifiy xatolik. β_1 koeffitsiyentining manfiy bo'lishi qisqa muddatli Fillips egri chizig'iga mos kelishi mumkin, biroq uning ishorasi va statistik ahamiyati faqat empirik baholash orqali aniqlanadi.

Inflyatsiyaga boshqa omillarning ta'sirini hisobga olish uchun ko'p omilli modeldan foydalanish mumkin:

$$\pi_t = \beta_0 + \beta_1 U_t + \beta_2 G_t + \beta_3 E_t + \beta_4 \pi_{t-1} + \varepsilon_t$$

Bu modelda G_t — real YaIM o'sish sur'ati, E_t — valyuta kursi o'zgarishi, π_{t-1} — oldingi davrdagi inflyatsiya darajasidir. Modelni baholashdan oldin vaqt qatorlarining stasionarligi ADF testi yordamida tekshirilishi, qoldiqlarda avtokorrelatsiya va geteroskedastiklik mavjudligi baholanishi lozim. Agar qatorlar stasionar bo'lmasa, kointegratsiya, ARDL yoki boshqa mos vaqt qatori usullaridan foydalanish ko'rib chiqiladi [8; 9].

Ekonometrik natijalarni talqin qilishda regressiya koeffitsiyenti, uning standart xatosi, t-statistikasi, p-qiymati va determinatsiya koeffitsiyenti birgalikda ko'rib chiqiladi. Statistik jihatdan ahamiyatli manfiy koeffitsiyent ishsizlik va inflyatsiya o'rtasidagi teskari shartli bog'liqlikka dalil bo'lishi mumkin. Biroq bunday natija avtomatik ravishda sababiy ta'sirni anglatmaydi, chunki ikkala ko'rsatkichga ham uchinchi omillar ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Natijalar muhokamasi va amaliy ahamiyati

Nazariy tahlil inflyatsiya va ishsizlik o'rtasidagi munosabatning sharoitga bog'liqligini ko'rsatadi. Yalpi talabning ortishi qisqa muddatda ishlab chiqarish va bandlikni oshirishi mumkin, ammo taklif xarajatlarining ko'tarilishi inflyatsiya yuqori bo'lgan holda iqtisodiy faollikni pasaytirishi ehtimoli mavjud. Shu sababli iqtisodiy siyosatda inflyatsiyaning talab yoki taklif omillari ta'sirida yuzaga kelganini ajratish muhimdir [6].

O'zbekiston sharoitida narxlar barqarorligini ta'minlash bilan bir qatorda mehnat unumdorligini oshirish, kasbiy ta'limni mehnat bozori talablariga moslashtirish, kichik biznesni rivojlantirish va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hududiy bandlik imkoniyatlarini kengaytirish muhim hisoblanadi. Taklif imkoniyatlarini kengaytirish narxlarga bo'lgan bosimni kamaytirishi va yangi ish o'rinlarini yaratishga yordam berishi mumkin.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, to'liq va bir xil metodologiyadagi statistik qatorlar asosida regressiya hisob-kitoblari bajarilmasdan turib, koeffitsiyentlar, p-qiymatlar yoki modelning R^2 ko'rsatkichini haqiqiy natija sifatida taqdim etish mumkin emas. Shu sababli maqolada ekonometrik modelning spetsifikatsiyasi va uni tekshirish usullari bayon etildi; yakuniy empirik xulosalar esa real ma'lumotlar asosida hisob-kitob qilingandan so'ng kiritilishi lozim.

Xulosa

Inflyatsiya va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlik makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Fillips egri chizig'i qisqa muddatda ushbu ko'rsatkichlar o'rtasida teskari munosabat kuzatilishi mumkinligini tushuntiradi. Biroq inflyatsion kutilmalar, taklif shoklari, valyuta kursi, mehnat unumdorligi va iqtisodiyotning tarkibiy xususiyatlari ushbu munosabatni o'zgartirishi mumkin.

O'zbekiston bo'yicha ishonchli xulosa chiqarish uchun inflyatsiya va ishsizlikning taqqoslanadigan, uzluksiz statistik qatorlaridan foydalanish, vaqt qatorlarining xususiyatlarini tekshirish va ekonometrik model diagnostikasini amalga oshirish zarur. Oddiy korrelatsiya sababiy bog'liqlikni isbotlamagani sababli, natijalar boshqa makroiqtisodiy omillar bilan birgalikda talqin qilinishi kerak.

Amaliy jihatdan narxlar barqarorligi siyosatini samarali bandlik, kasbiy tayyorgarlik, mehnat unumdorligini oshirish va taklif cheklovlarini kamaytirish choralari bilan uyg'unlashtirish tavsiya etiladi. Kelgusidagi tadqiqotlarda hududiy yoki tarmoq ma'lumotlari, kengroq vaqt oralig'i va mos dinamik ekonometrik modellar qo'llanilishi O'zbekiston iqtisodiyotidagi inflyatsiya–ishsizlik munosabatini chuqurroq baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank. World Development Indicators: Inflation, consumer prices (annual %) and Unemployment, total (% of total labor force, modeled ILO estimate) — Uzbekistan. https://data.worldbank.org/country/uzbekistan
2. Phillips, A. W. (1958). The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861–1957. Economica, 25(100), 283–299. https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1958.tb00003.x
3. Samuelson, P. A., & Solow, R. M. (1960). Analytical Aspects of Anti-Inflation Policy. The American Economic Review, 50(2), 177–194.
4. Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. The American Economic Review, 58(1), 1–17.
5. Phelps, E. S. (1967). Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment over Time. Economica, 34(135), 254–281. https://doi.org/10.2307/2552025
6. Gordon, R. J. (1997). The Time-Varying NAIRU and Its Implications for Economic Policy. Journal of Economic Perspectives, 11(1), 11–32. https://doi.org/10.1257/jep.11.1.11
7. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. SIAT — Ishsizlik darajasi. https://siat.stat.uz/data/1875/?lang=en
8. Wooldridge, J. M. (2019). Introductory Econometrics: A Modern Approach (7th ed.). Cengage Learning.
9. Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). Basic Econometrics (5th ed.). McGraw-Hill/Irwin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.